

Непростою склалася доля Михайла Старицького – видатної постаті української літератури і театру, який народився у 1840 р. на Полтавщині у дрібно поміщицькій дворянській родині. Втративши у дитинстві батька, а згодом і матір, яка походила з родини Лисенків, відомої на Полтавщині освіченістю, гуманністю, мистецькою обдарованістю, Михайло залишився під опікою діда – полковника, учасника війни 1812 року, людини широко освіченої, від якого він одержав початкову освіту.

У маєтку була чудова бібліотека і саме у ній минули дитячі роки Михайла Старицького.

Знання, які здобував М. Старицький у гімназії, були достатніми з усіх загальноосвітніх предметів, але юнак не обмежувався лише гімназійною наукою. Він самотужки знайомиться з творами окремих зарубіжних письменників, читає класиків російської та української літератури, особливо Пушкіна, Гоголя, Лермонтова, Котляревського, Шевченка, Марка Вовчка, а також час від часу відвідує міський театр, на сцені якого ставилися найпопулярніші п'єси. Саме у гімназичні роки прийшло захоплення театром, яке тривало усе життя, і саме тоді М.Старицький почав писати вірші, спочатку російською, а потім і українською мовою. За визначенням І.Франка “любов до українського слова і потреба висловлювати ним свої думки була у нього розбуджена дуже рано, а може, виніс він її з батьківської хати” [6: 236].

Отже, аналізуючи питання процесу виховання дітей у сім'ях української інтелігенції кінця ХІХ століття, ми переконуємося, що саме сім'я є фундатором загальнолюдських гуманістичних цінностей, які, виявляючи універсальний характер, виходять за межі релігійних ідеологічних відмінностей.

Переконуємось, що сімейні традиції відіграють важливу роль у відтворенні культури і духовного життя, у гармонійному розвитку суспільства та особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1917. – С.336.
2. Історія української літератури ХІХ ст. (70–90-ті роки): У 2 кн.: Підручник / О.Д. Гнідан, Л.С. Дем'янівська, С.С. Кіраль та ін.; За ред. О.Д. Гнідан. – К.: Вища шк., 2003. – Кн.1. – 575 с.
3. Кропивницький М.Л. Збірник статей, спогадів і матеріалів. – К.: “Мистецтво”, 1955. – 324 с.
4. Маркович Д. Лист до читача // По степах та хуторах. – К., 1991. – 540с.
5. Пчілка О. Автобіографія // Твори. – Х., 1930. – С.11, 543.
6. Франко І. Михайло Петрович Старицький // Збір. творів: У 50 т. – К., 1982. – Т.33. – С.236.

УДК 371.4

Антонець М.Я.

ОСОБИСТІТЬ І КОЛЕКТИВ: ОСМИСЛЕННЯ В.О.СУХОМЛИНСЬКИМ СПАДЩИНИ А.С.МАКАРЕНКА

Неперервним є суспільно-педагогічний діалог з сучасністю життя і творчого доробку цих двох видатних постатей – Антона Семеновича Макаренка (1888–1939) і Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1970). В.О.Сухомлинський постійно прагнув гуманістично осмислити теоретичні висновки із спадщини А.С.Макаренка, який був близький йому за духом практичної роботи, пристрасною нетерпимістю до науково-педагогічного пустослів'я, сміливістю педагогічного експерименту. У розкритті теми “В.О.Сухомлинський про А.С.Макаренка” не можна обійти увагою статтю Василя Олександровича “Йти вперед!”. У повному обсязі і без будь-яких редакційних втручань вона уперше опублікована в Україні лише з плином більше трьох десятиліть після смерті її автора. У цій статті, присвяченій критичному аналізу проблеми колективу і колективізму у спадщині Антона Семеновича, Василь Олександрович стверджує: “Немає іншого педагога-практика,

якого б я так любив і поважав, як А.С.Макаренка. Я люблю його за гуманність – щирю, вимогливу гуманність, за глибоку віру в людину, за те, що він у важкі роки становлення радянської школи врятував сотні людей... Для мене він не якийсь недосяжний взірець, а мій друг, соратник у боротьбі за людину” [10: 12].

Заявлена у назві статті тема ще не була предметом окремого наукового вивчення, хоча частково ми вже звертались до її дослідження [1]. Метою даної розвідки є висвітлення поглядів В.О.Сухомлинського на спадщину А.С.Макаренка крізь призму обраної проблеми.

Серйозним недоліком радянської педагогіки В.О.Сухомлинський вважав неприйняття, невизнання, ігнорування того, що виховна роль колективу не може повністю розкритися без всебічного розвитку особистості. “Цей недолік, – зазначає Василь Олександрович, – має своїм витоком помилкове теоретичне положення А.С.Макаренка про те, що метою виховання в радянській школі є колектив. Уперше А.С.Макаренко висунув це положення 28 серпня 1937 року у статті “Цель воспитания”, опублікованій в “Известиях”. Він цілком ясно стверджував, що колектив – перша мета нашого виховання. ... Це твердження прекрасно узгоджувалось з пануючим у той час відомим положенням про те, що людина – це гвинтик... А раз вона гвинтик – хіба може бути вона метою” [11: 14]. “Догматичне, некритичне ставлення до цього теоретичного положення А.С.Макаренка, як і взагалі до всієї його педагогічної системи, привело поступово до того, що за колективом перестали бачити людину”, – підкреслював Василь Олександрович [11: 14–15].

Якою ж, за В.О.Сухомлинським, має бути мета виховання? “Потрібно з усією визначеністю і ясністю сказати, – нагошує Василь Олександрович, – що першою і найважливішою метою ... виховання є Людина – її всебічний розвиток, ясний розум, високі ідеали, чисте, благородне серце, золоті руки; її особисте щастя” [там само, 16]. А колектив у поглядах Василя Олександровича – це не мета, а засіб виховання Людини. Засіб могутній, але не всесильний. “Виховання в радянській школі я б назвав творенням щастя людини. Кожна людина – це, за словами Гейне, “світ, який з нею народжується і з нею помирає. Під кожною могильною плитою лежить всесвітня історія” [там само].

Таким чином, найважливішим для В.О.Сухомлинського є виховання людяності. “Але людяність – це якість глибоко індивідуальна”, – стверджував Василь Олександрович [11: 14].

Старою хворобою радянської школи В.О.Сухомлинський вважав “убогість, обмеженість засобів виховного впливу”. На його думку, корінь цієї хвороби полягає в ігноруванні безпосереднього виховного впливу особистості педагога на особистість учня. “Оголосивши цей вплив “парною педагогікою”, – зазначає Василь Олександрович, – А.С.Макаренко допустив у свій час велику помилку, яка протягом кількох десятиріч була поглиблена епігонською словесною тріскотнею, безпідставними, нічим не умотивованими твердженнями про те, що тільки колектив є реальною виховною силою, тільки через колектив можна впливати на особистість. Ці хибні уявлення збіднили фонд засобів виховного впливу, скували творчі пошуки і ініціативу педагога. По суті ці уявлення послабили і виховну силу колективу, бо як же може бути вихователем колектив, якщо не виховувати кожного учня, якщо тонкий скульптурний різець не доторкується до найтонших рис кожної особистості” [9: 2].

У контексті сказаного доцільно процитувати і такі рядки із статті В.О.Сухомлинського “Педагог – колектив – личность”: “Читаю А.С.Макаренка: у випадку конфлікту між особистістю і колективом “перевага інтересів колективу повинна бути доведена до кінця – і тільки в цьому випадку буде справжнє виховання колективу й окремої особистості”. Хіба подібна рекомендація стосовно дитячого колективу не здатна викликати небезпечні наслідки? У самій суті своїй вона помилкова, я б сказав навіть, як не парадоксально це звучить поряд з ім’ям А.С.Макаренка, – не педагогічна. Така позиція педагога здатна тільки зламати волю людини, яка росте, і я б хотів вірити, що в сьогоднішній практичній педагогіці її поділяють лише дуже небагато вчителів. Про себе скажу, що прагну так розібратися у подібних конфліктах, щоб якраз не допускати “нешадного кінця”, і часто розбір цей відбувається потай від дітей, віч-на-віч із дитиною” [12]. А у книзі “Методика

виховання колективу” Василь Олександрович знову-таки підкреслює: “Не зламати, а підняти, підтримати, не знеособити духовні сили дитини, а утвердити почуття її гідності – тільки так треба використовувати свою владу над дитиною” [8: 633].

Таким чином, В.О.Сухомлинський вважав, що А.С.Макаренко, проголосивши одним з принципів своєї виховної системи положення про те, що колектив має велике право карати й милувати, припустився дуже серйозної помилки. В означеному контексті Василь Олександрович писав: “Я ось уже тридцять років думаю: чому такий досвідчений, мудрий у знаходженні доріжок до дитячих сердець педагог допустив таку помилку? Адже він не міг не розуміти, що проголошувати це право як принцип аж ніяк не можна, бо в школах є тисячі вчителів, які можуть довести й доводять цей принцип до абсурду. Далеко не кожен педагог, маючи спеціальну освіту, знаючи душу дитини, може правильно користуватися цим гострим і небезпечним інструментом – умінням знайти засіб педагогічного реагування на осудливий вчинок школяра. Вручати ж цей інструмент колективу, та ще за тієї умови, коли “парній педагогіці” проголошено анафему – це просто небезпечно, цього не можна робити” [9: 8–9].

Ознайомившись з книгою М.П.Ніжинського “Життя і педагогічна діяльність А.С.Макаренка” і назвавши її потрібною людям, В.О.Сухомлинський водночас висловив наступні власні міркування: “Такі положення А.С.Макаренка, як “біологічні елементи” в колективі, “біологічні схильності” в поведінці окремих вихованців вимагають, на нашу думку, вдумливої критики. Визнавати погляди видатного радянського педагога на недисциплінованість окремих вихованців як на “біологічний елемент” цілком правильними – це значить сковувати перспективи розвитку радянської педагогічної науки” [6: 13]. І у рецензії на статтю цього ж автора “Про трудову школу (критерії оцінки)” Василь Олександрович знову-таки не погоджується одним з тверджень, а саме: “Автор цілком засуджує так звану “парну” педагогіку. Не все, що сказано в цьому питанні А.С.Макаренко, цілком правильне. Крім впливу через колектив, мусить бути вдумливий, мудрий безпосередній вплив вихователя на учня. Якщо немає цього впливу, то й колектив не може бути вихователем особи. У кожній школі, де по-справжньому займаються вихованням дітей, є не один учень, життєва доля якого визначилась саме дякуючи безпосередньому впливу особистості педагога. Крім того, є такі сфери духовного життя особистості, які не можна ні за яких обставин доводити до відома колективу, проводити обговорення і т.д.” [6: 20–21].

Знайомлячись з листами В.О.Сухомлинського, що зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, ми зустрілись на їх сторінках і з такими думками вченого-гуманіста: “До того ж треба мати на увазі, що деякі положення педагогічної системи А.С.Макаренка, особливо положення, зв’язані з його “педагогічною технікою”, застаріли, їх або не можна застосовувати або треба ставитися до них дуже критично. До них відносяться положення А.С.Макаренка про актив. Актив колективу в наш час не можна порівнювати з тим поняттям, яке вкладав у ці слова А.С.Макаренко” [4: 4].

На думку В.О.Сухомлинського, головне у справі застосування ідей і методів А.С.Макаренка має полягати не у зовнішньому перенесенні у школу тих чи інших прийомів виховної роботи, що дали блискучі результати у практиці видатного педагога, а у творчому розв’язанні кожного конкретного завдання навчально-виховної роботи у світлі одного із найголовніших принципів А.С.Макаренка – якомога більше вимог до людини і водночас якомога більше поваги до неї [3: 16].

Погляди В.О.Сухомлинського на проблему виховання особистості у колективі найбільш повно відображені у такому педагогічному переконанні павлівського гуманіста: “колектив тільки тоді стає виховною силою, коли духовне життя дитини розвивається в декількох колективах, в кожному з яких одержує розквіт та чи інша сторона її особистості – здібності, громадянська активність, інтерес до науки, знань, мистецтва” [11: 82]. Якщо ж дитина знає лише один, так званий *первинний* колектив, наприклад, класу, то він взагалі втрачає свою виховну силу. На запитання “Чому це так?” вчений дає досить-таки переконливу й обгрунтовану відповідь: “Тому, що духовне життя людської особистості виключно багатогранне, і його неможливо “охопити” діяльністю якогось одного колективу.

В одному колективі учень розкриває себе як громадянин, в другому б'є ключем інтелектуальне життя, третій “шліфує” ту творчу здібність, яка яскравіше, помітніше всього проявляється в людині. Майстерність і мистецтво виховання полягає в гармонії колективів. У такій гармонії, яка відкрила б буквально в кожній дитині її творчу жилку – природний задаток до тої чи іншої діяльності. Такий задаток є в кожній людині, і найважливіше завдання виховання полягає нині в тому, щоб кожний знайшов себе” [11: 82–83].

“Противник” А.С.Макаренка – було одним із несправедливих звинувачень на адресу В.О.Сухомлинського. Найпереконливіше спростовують неспроможність такого твердження висловлювання самого Василя Олександровича. Він, зокрема, зазначав: “Я тепер зрозумів, що боротьба проти епігонів Макаренка вимагає нині передусім захисту живого Макаренка, захисту духу Макаренка, а захист у тому, щоб відмітати формалізм, цитатництво... Ось я й думаю попрацювати над статтею “На захист живого Макаренка”. Хочеться показати, що бути справжнім макаренкознавцем у наші дні – це означає творчо підходити до його ідей, розвивати їх, іноді відмовлятися від застарілого” [5: 11].

В.О.Сухомлинський застерігав від бездумного прагнення запровадити у шкільне життя буквально всі теоретичні висновки із системи А.С.Макаренка, від намагання довести, що все в ній є правильним, а той, хто з цим не згоден, – еретик, оскільки Василь Олександрович вважав, що такий підхід наносить велику шкоду самій системі видатного вченого, знижує роль того безумовно цінного і неминучого, що в ній є.

Наведені у даній статті окремі критичні міркування В.О.Сухомлинського щодо спадщини А.С.Макаренка не можуть служити підставою для протиставлення поглядів цих двох видатних педагогів, оскільки їх потрібно і доцільніше порівнювати, зіставляти. Можна і потрібно говорити про зумовлені соціально-історичними умовами специфічні особливості їхніх підходів. Якщо А.С.Макаренко більше йшов до особистості за допомогою колективу, як цього вимагали, а інколи і вочевидь диктували тогочасні конкретні обставини та контингент вихованців, то В.О.Сухомлинський – від особистості до колективу. Так, у В.О.Сухомлинського наявні критичні оцінки деяких поглядів А.С.Макаренка, однак Василь Олександрович не піддавав сумніву соціально-педагогічної цінності і гуманістичної значущості науково-практичного доробку Антона Семеновича. “Я тисячу разів переконаний, – стверджував він, – що все живе і творче, що є у нашій школі, – це дітище А.С.Макаренка” [13]. І в одному з листів (1967 р.) Василь Олександрович також писав: “Я завжди вважав себе учнем А.С.Макаренка” [7: 85]. А колишній директор музею В.О.Сухомлинського у Павлиші П.Д.Зеленгур у своїх спогадах про В.О.Сухомлинського наводить і такі слова Василя Олександровича: “Мене звинувачують у всепрощенстві, в тому, що я відступаю від Макаренка... А для мене Макаренко – святиця. Якщо вдуматися, головне в його системі – виховання гармонійно розвиненої особистості. І колектив у Макаренка саме для цього призначений. Життя колективу можливе тільки в житті і діяльності розвинених, яскраво виражених індивідуальностей” [7: 202].

Перспективою для подальших пошуків в руслі обраного напрямку вважаємо доцільним вивчення і висвітлення практичного досвіду виховання гуманної особистості у педагогічних системах А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського. Це актуально і необхідно з метою запобігання неопоодиких, на жаль, випадків тоталітарної колективності, общинності, особливо серед підлітків, що веде до деіндивідуалізації особистоті, до серйозних душевних травм та інших небажаних і прикрих явищ.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антоненко М.Я. Полеміка навколо А.С.Макаренка і В.О.Сухомлинського // Вісник АПН України. – 1993. – № 1. – С. 97–103.
2. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми т. /Сост.: М.Д.Виноградова, А.А.Фролов. – М.: Педагогика, 1983–1986.
3. Письма В.А.Сухомлинского. 1959–1969 гг.- ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 1015, 44 арк.

4. Письма В.А.Сухомлинского. 1953–1969 гг. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 1016, 33 арк.
5. Пугач В. “На захист живого Сухомлинського” //Рідна школа. – 2002. – №5. – С. 11.
6. Рецензии, отзывы, заключения В.А.Сухомлинского. 1957-1969 гг. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 891, 40 арк.
7. Спогади про Сухомлинського /Упоряд. С.П.Заволока. – К.: Рад. шк., 1990. – 223 с.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад. шк., 1976–1977.
9. Сухомлинський В.О. Засоби виховного впливу вчителя на учнів: Стаття: Авторизована машинопис. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 724, 32 арк.
10. Сухомлинський В. Йти вперед! //Рідна школа. – 2002. – № 5. – С. 11–16.
11. Сухомлинский В.А. “Наша добрая семья” (Записки пионервожатого)”: Монографія: Машинопись. 1967 г. – ЦДАВО України, ф. 5097, оп. 1, спр. 205, 267 арк.
12. Сухомлинский В. Педагог-коллектив-личность //Лит. газ. – 1970. – 28 окт.
13. “Хочется, чтобы это был хотя бы маленький памятник Макаренко...”: Неизвестные письма В.А.Сухомлинского // Комсомольская правда. – 1972. – 16 ноября.

УДК 37 (477)

Антонець Н.Б.

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА

Розробка подальшої стратегії розвитку освіти в Україні характеризується намаганнями гармонійно поєднати входження в європейський освітній простір із збереженням кращих національних традицій. Тому одне з провідних місць в історико-педагогічних дослідженнях персоналій займає плеяда освітніх діячів, які, незважаючи на репресивні заходи царського уряду, очолили в Російській імперії на рубежі XIX та XX ст. громадсько-педагогічний рух української інтелігенції за рідномовну школу, а в роки існування Української держави (1917–1920) взяли найактивнішу участь у становленні національної системи освіти й виховання. Завдяки вивченню освітньої діяльності й творчої спадщини Б.Грінченка, В.Дурдуківського, І.Огієнка, Олени Пчілки, С. Русової, С.Сірополка, І.Стешенка, Я.Чепіги ці особистості посіли належні місця в історії національної педагогіки.

Нині у науковому обігу все частіше зустрічаються прізвища тих соратників уже знаних українських освітніх діячів, про яких ще мало відомо широкому загалу. До таких постатей відносимо і Спиридона Феодосійовича Черкасенка (1876–1940). Педагог за фахом, активний освітній діяч, талановитий поет, прозаїк, драматург, публіцист С. Черкасенко через поразку національних сил у боротьбі за створення незалежної Української держави у 1919 р. виїхав за кордон. Тому більшість українських педагогів в УРСР багато років не була обізнана з внеском цього діяча в розбудову національної освіти.

Ім'я С.Черкасенка як активного учасника освітнього процесу першої третини XX ст. починає згадуватися лише після здобуття Україною незалежності у 1991 р. Так, ця персоналія знайшла своє місце в контексті досліджень О.Сухомлинською теоретичних і методологічних проблем розвитку історико-педагогічної науки в Україні. Деякі публікації С.Черкасенка введено в науковий обіг у результаті здійснення Н.Гупаном історіографічного аналізу досліджень педагогічних персоналій. Педагогічно-публіцистична творчість цього діяча частково відображена у працях І.Зайченка, присвячених педагогічній журналістиці. Певні кроки щодо оцінки внеску С.Черкасенка в національне підручникотворення зроблено в дисертаційному дослідженні Н.Чаграк, де автор, зокрема, порівнює його буквар з відповідним підручником А.Крушельницького.

Незважаючи на усвідомлення науковцями значення С.Черкасенка в контексті розвитку національної педагогічної думки, його активна діяльність у галузі освіти досі ще не є достатньо вивченою. Зокрема, поза увагою дослідників залишається просвітницька діяльність Спиридона Феодосійовича. Це і зумовило вибір теми статті, метою якої є